

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
бакалавра

з теми: **«Формування території та державних кордонів України в
період революції 1917–1921 рр.»**

Виконала: студентка 4 курсу
Спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія)
за освітньо-професійною програмою Середня
освіта (Історія)
Ist1-B16z групи
(заочної форми навчання)
Місюрко Оріся Олегівна

Керівник: **Степанков Віталій Валерійович**,
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри історії України

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2020 року

ЗМІСТ

ВСТУП	C. 3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА	C. 6
РОЗДІЛ II. ЦЕНТРАЛЬНА РАДА І ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ ТА КОРДОНІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	C. 12
РОЗДІЛ III. ТЕРИТОРІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	C. 34
РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІЇ ТА КОРДОНІВ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ДИРЕКТОРІЇ УНР	C. 52
ВИСНОВКИ	C. 74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	C. 77

ВСТУП

Протягом багатовікової історії свого розвитку український народ мав декілька можливостей створити власну державність, які, на жаль, не були реалізованими. І тільки початок 90-х років ХХ століття ознаменував собою новий період в житті українців. Він визначився розпадом Радянського Союзу й появою на його місці ряду самостійних держав. 24 серпня 1991 р. набула незалежності Україна. У світовому співтоваристві з'явилася нова незалежна держава, Українська держава. Держава, яка урочисто проголосила про намір будувати своє майбутнє на принципах демократії й поваги до загально визнаних норм міжнародного права.

У становленні державності новостворених країн постали проблеми їх взаємовідносин з державами-сусідами, вирішення яких необхідно закріпити у відповідних міжнародних домовленостях. Однією з найгостріших проблем стала проблема територіально-прикордонного розмежування.

Зазначена проблема не оминула й Україну, оскільки певні сили в деяких сусідніх країнах час від часу піднімають питання перегляду існуючих кордонів.

Велике занепокоєння українців викликають висловлювання й програмні виступи окремих представників політичних партій Румунії, Молдови про необхідність перегляду кордонів із Україною за рахунок територіальних поступок з боку останньої. Їхні твердження базуються, як правило, на перекрученні, а інколи прямій фальсифікації історичних подій та процесів. Трагічною сторінкою сучасної історії України виступають події пов'язані з агресією Російської Федерації проти України, що призвело до захоплення Криму і бойових дій на Сході України.

Тому наукове узагальнення й аналіз процесів територіально-прикордонного визначення України є актуальним, має політичне й практичне значення.

Необхідність висвітлення поставленого питання посилюється також і тим, що Україна в минулому набула певного досвіду в розв'язанні завдань щодо

формування державних кордонів. Великий інтерес до означеної проблеми викликає в цьому плані діяльність урядів Української Народної Республіки, Української Держави, Української Народної Республіки періоду Директорії. Досвід формування української території, прикордонного визначення в період 1917–1921 рр. дозволяє краще усвідомити місце і роль державних кордонів в процесі творення Соборної України й може бути взятим на озброєння в практиці здійснення міждержавних стосунків у наш час.

Все вищезазначене й визначає **актуальність** нашої теми.

Об'єктом дипломної роботи є проблеми формування території та державних кордонів України в ХХ столітті.

Предметом дипломної роботи є політична та військово-організаційна діяльність українських урядів щодо формування території, встановлення, врегулювання та відстоювання кордонів України в період революції 1917–1921 рр.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Висвітлення саме цього історичного періоду обґрунтоване тим, що в зазначені роки найбільш інтенсивно відбувалися процеси державотворення в Україні і на рівні міжнародних домовленостей була здійснена спроба юридичного визначення державної території та кордонів України.

Територіальні межі роботи поширюються на 9 українських губерній колишньої Російської імперії, а також на етнографічні українські землі, які входили до складу різних форм української державності.

Мета та завдання роботи. Виходячи з актуальності, наукового та практичного значення теми, поставлено мету висвітлити на базі вивчених документів та матеріалів вузлові проблеми територіальної оформленості України і встановлення її кордонів у 1917–1921 рр.

Досягненню поставленої мети підпорядковане вирішення таких основних **завдань:**

- проаналізувати історіографію та джерельну базу;

- з'ясувати питання визначення етнографічної території і кордонів України в діяльності Центральної Ради (1917–1918 рр.);
- висвітлити територіальні проблеми у зовнішньополітичній діяльності уряду Української Держави гетьмана П. Скоропадського (1918 р.);
- показати геополітичні зрушення за часів Директорії УНР (1918–1920 рр.) які вплинули на формування території та кордонів України.

Методологічна основа роботи базується на принципах об'єктивності та історизму з використанням історико-порівняльного методу, що дає можливість відповідно висвітлити процес формування та зміни території та кордонів України в період існування різних форм української державності (Центральної Ради, гетьманату, Директорії) у 1917–1921 рр.

Практичне значення роботи полягає насамперед в тому, що узагальнений матеріал може бути використаний на заняттях у вузах, коледжах, ліцеях та школах.

Структура роботи складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Обсяг роботи становить 88 сторінок.

ВИСНОВКИ

Перед першою світовою війною визначився основний ареал розселення українців. У роботі наведено широкий статистичний матеріал щодо розселення українців в Російській імперії. Вони становили 88% на Правобережжі (Київська, Подільська і Волинська губернії), 80% – на Лівобережжі (Полтавська, Чернігівська і Харківська губернії) і 55% від загального числа населення на території Херсонської, Катеринославської й Таврійської губерній. На 60% з православного українського населення складалася Холмська губернія.

Геополітична ситуація в Європі ніколи не була надто сприятливою для України. Великі західноєвропейські держави, хоч і боялися могутньої Російської імперії, але водночас і потребували її як гаранта стабільності на Сході, і як джерела сировини та ринку збуту. Тому український національно-визвольний рух і його домагання суверенітету або не знаходив підтримки, або в окремі моменти ненадовго привертав увагу з надією використати його у власних інтересах.

У період Центральної Ради в основному була визначена територія української незалежної держави. Поставивши за мету утворення національно-територіальної автономії у межах українських етнографічних земель, Українська Центральна Рада послідовно цього домагалася. Утворена правовим шляхом українська автономія у складі Російської держави охоплювала спочатку лише 5 губерній, приблизно половину власне української території. З падінням російського Тимчасового уряду стало можливим її розширення до 9 губерній. Завдяки Брестським мирним угодам до УНР увійшли землі Холмщини і Підляшшя, з'явилася можливість розширити її територію та кордони за рахунок українських земель на півночі, сході та південному сході.

Таким чином, протягом 1917–1918 рр. на законодавчому рівні були визнані приналежними до УНР майже всі етнічні землі Наддніпрянської України.

У добу Української Держави гетьмана П. Скоропадського було досягнуто

найбільших в часи Української революції 1917–1921 рр. успіхів у вирішенні територіальних питань. Ставши фактично правонаступницею УНР, Українська Держава прагнула розширитися до меж, визначених попередньою владою в законі про адміністративно-територіальний поділ від 6 березня 1918 р. Шляхом військових, дипломатичних, політичних, економічних заходів українську владу було поширено майже на всі українські етнографічні землі Східної України. Розповсюдити її не вдалося лише на невелику частину українських етнографічних земель на сході. Це сталося тому, що наступ німецько-австрійських та українських військ припинився в середині травня, не дійшовши до межі, що визначала в законі українську територію. Із стратегічних міркувань на півночі українська влада розповсюдилася на частину білоруських земель.

У складі гетьманської Української Держави було утворено нові адміністративно-територіальні одиниці – Холмську губернію та Поліський округ. До Чернігівської і Харківської губерній включено нові повіти. Одним з найскладніших було питання про вирішення долі Криму. Гетьманський уряд домовився, що Крим з'єднується з Україною на правах автономного краю.

Період Директорії Української Народної Республіки з точки зору змагань українського народу за державність та встановлення справедливих кордонів, був одним з найбільш скрутних і складних в історії України. Переговори з Радянською Росією та спроби встановлення контактів з державами Антанти виявилися невдалими. УНР зазнала значних територіальних втрат. Водночас цей період був відзначений найпотужнішою позитивною подією – проголошенням злуки УНР та ЗУНР і спробою формування Української Соборної Держави. І хоч цей акт носив більше символічний характер, він залишився в історичній пам'яті українського народу як стратегічна мета на майбутнє.

Формування території сучасної української держави відбувалося ще в ході Українських визвольних змагань (1917–1921 рр.). Підводячи їх підсумки, історики у більшості акцентують увагу на негативних наслідках, адже Україна

не виборола незалежності. Разом з тим 4-річна боротьба українського народу за національне визволення явила також потужний позитив. У контексті нашої теми період Української революції становив суцільний прорив для української нації у вирішенні територіальних питань. Утворена в результаті піднесення національно-визвольного руху Українська держава правовим шляхом спромоглася визначити свою територію та кордони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Бош Е. Б. Год борьбы // [под науч. ред. П. Л. Варгатюка]. 2-е изд. Київ: Политиздат Украины, 1990. 447 с.
2. Велика українська революція (Матеріали до історії відновлення української державности): Календар історичних подій за лютий 1917 року – березень 1918 року / упоряд. Я. Зозуля. Нью-Йорк: Б.в., 1967. 112 с.
3. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, февраль 1917 – апрель 1918 [Текст]. Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине, октябрь-декабрь 1917: сборник документов и материалов: В 3 т. / сост. И. В. Демкин, А. З. Мищенко, С. О. Розин, Е. П. Шаталина; Центральный государственный архив Октябрьской революции и социалистического строительства УССР. Киев: Государственное издательство политической литературы УССР, 1957. Т. 2. 731 с.
4. Винниченко В. Щоденник. Т. 1. 1911–1920. Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. 499 с.
5. Грушевський М. Спомини. Публікація С. Білоконя. Київ. 1989. № 9. С. 114-157.
6. Державний центр Української Народної Республіки в екзилі. Статті і матеріали / ред. Л. Винар і Н. Плазуняк. Філадефія-Київ-Вашингтон: (Б.в.), 1993. 494 с.
7. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. Том 1 / [упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін.]. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. 688 с.
8. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. Том 2 / [упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін.]. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. 744 с.

9. Документы внешней политики СССР. 1 июля 1920 г. 18 марта 1921 г. / Министерство иностр. дел; ред. коллегия: Г. А. Белов и др.]. Москва: Госполитиздат, 1959. Т. 3. 771 с.
10. Донцов Д. Рік 1918. Київ – Торонто: б/в, 1954. 128 с.
11. Кедровський В. 1917-й рік. Вінніпег, 1967. 526 с.
12. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Інсбрук, 1960. 720 с.
13. Коммунистическая партия – вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР. Сборник документов и материалов. Київ: Издательство политической литературы Украины, 1972. 679 с.
14. Конституційні акти України 1917–1920: невідомі конституції України / [Науковий коментар Д. Б. Яневський]. Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. 269 с.
15. Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР. 1918 р.: Збірник документів і матеріалів. Київ – Нью-Йорк – Філадельфія: Вид-во М. П. Коць, 1999. 369 с.
16. Одинець Г. М. Мої спогади про Центральну Раду. Укр. держ. видав.: Харків, 1926. 37 с.
17. Петлюра С. Вибрані твори і документи // Всеукраїнське товариство ім. Т. Шевченка [А. В. Голота (сост.)]. Київ: Фірма «Довіра», 1994. 271 с.
18. Петлюра С. Статті, листи, документи // Цент. ком. вшанування пам'яті Симона Петлюри в Америці. Нью-Йорк: Укр. вільна АН у США, 1956. 480 с.
19. Петровський Г.І. Вибрані статті і промови // [упоряд.: О. М. Стадник та ін.]. 2-ге вид., доп. Київ: Політвидав України, 1978. 436 с.
20. Рафес М. Два года революции на Украине / М. Рафес. Москва: б/в, 1920. 168 с.
21. Революция на Украине по мемуарам белых / [под ред. Н. Н. Попова]. Москва – Ленинград: Государственное издательство, 1930. 436 с.
22. Росс К. Доклад начальнику операционного отделения германского восточного фронта о положений дел на Украине в марте 1918 г. // Архив

русской революции. 1921. № 1. С. 288-294.

23. Самостійна Україна / Зб. програм українських політичних партій початку ХХ століття. Тернопіль, 1993. 85 с.

24. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х т. / [упор. В. Верстюк (керівн.) та ін.]. Київ: Наукова думка, 1996. Т.1. 588 с.

25. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х т. / [упор. В. Верстюк (керівн.) та ін.]. Київ: Наукова думка, 1996. Т.2. 424 с.

26. Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року: док. і матеріали / [упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін.]. Видавництво ім. О. Теліги, 2003. 1024 с.

27. Церетели И. Воспоминания о Февральской революции. Париж: Mouton&Co, 1963. Т. 2. 1963. 428 с.

28. Чернин О. Брест-Литовск // Из мемуаров Оттокара Чернина. Там само. – 1921. № 2. С.108-132.

29. Чикаленко Є. Х. Листування з В. К. Винниченком та П. Я. Стебницьким // Український історичний журнал. 1997. № 5. С. 23-34.

Періодичні видання:

30. Вісті з Української Центральної Ради. 1917.

31. Державний вісник. 1918.

32. Нова Рада. 1917.

33. Известия Юга. 1917.

34. Киевская мысль. 1917.

35. Нова Рада. 1917.

36. Промінь. 1919.

37. Робітничка газета. 1917.

38. Україна. 1919.

Література:

39. Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. Київ, 1994. С. 36.

40. Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історія та проблеми формування (1917–1940 рр.) // Український історичний журнал. 1992. № 2. С. 56-77.
41. Бойко О. Політичні розбіжності між українськими партіями в Центральній Раді (березень – квітень 1918 р.) // Центральна Рада і український державотворчий процес. Київ: Інститут історії України НАН України, 1997.
42. Бойко О. Проблема визначення кордонів України в період Центральної Ради (1917–1918 рр.) // Український історичний журнал. 2008. № 1. С. 31-46.
43. Бойко О. Територія, кордони і адміністративно-територіальний поділ Української держави гетьмана П. Скоропадського (1918 р.) // Регіональна історія України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. № 3. С. 217-232.
44. Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів: Каменяр, 2006. 335 с.
45. В'ячеслав Липинський: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. Київ-Філадельфія, 1994. 284 с.
46. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник / [відп. ред. І. Ф. Курас]. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1987. 632с.
47. Великий Жовтень і Україна / [під ред. Кондуфора Ю. Ю.]. Київ: Наукова думка, 1987. 525 с.
48. Великий українець: матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / [упор., комент. прим. А. П. Демиденка; редкол.: О. Т. Гончар та ін.]. Київ: Веселка, 1992. 551 с.
49. Верба В. «А хто вчинить супротивне – каратиметься смертю!» / Про початковий етап наступу Росії на державність України // Трибуна. 1992. С. 6-7.
50. Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. 1995. № 2. С. 42-51.
51. Верстюк В. Українська Центральна Рада / В. Верстюк. Київ: Заповіт, 1997. 341 с.

52. Винниченко В. Відродження нації. Ч. I. Київ. Відень: Політвидав України, 1920. 348 с.
53. Винниченко В. Відродження нації. Ч. II. Київ. Відень: Політвидав України, 1920. 328 с.
54. Галенко О., Яневський Д. Перший уряд демократичної України. Київ: Ін-т історії України АН України, 1992. 125 с.
55. Гамрецький Ю., Тимченко Ж., Щусь О. Ради України в 1917 р. (липень – грудень 1917 р.). Київ: Наукова думка, 1974. 354 с.
56. Гамрецький Ю., Тимченко Ж., Щусь О. Триумфальное шествие Советской власти на Украине. Київ: Наукова думка, 1987. 439 с.
57. Ганжа О., Захарчук Б., Боечко В. Про кордони без претензій // Пам'ятки України. 1991. № 2. С. 16-18
58. Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. Т. I: Революційна українська партія. Київ: Книгоспілка, 1926. 420 с.
59. Гетьманчук М. П. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2008. 431 с.
60. Гомотюк О. Державотворча діяльність Генерального Секретаріату (червень 1917 – січень 1918 рр.) // Центральна Рада і український державотворчий процес: Мат-ли наук. конф. [20 березня 1997 р.] Київ, 1997.
61. Грицак Я. Нарис історії України. Формування української модерної нації XIX–XX століття. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
62. Гриценко А. П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 р. – початок 1919 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1993. 102 с.
63. Грушевський М. На порозі нової України: гадки і мрії. Київ: Наукова думка, 1991. 122 с.
64. Грушевський М. Новий поділ України // На порозі нової України: Гадки і мрії. Київ: Наукова думка, 1991. 120 с.
65. Грушевський М. Українська самостійність й її історична необхідність // Вибрані праці. Нью-Йорк: Вид-во «Прометей», 1960. 278 с.

66. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
67. Дзейко Ж. Правовий статус Комітету (Малої ради) // Українська центральна Рада: поступ націєтворення та державного будівництва. Київ: Українська видавнича спілка, 2002. 312 с.
68. Дністрянський М. С. Кордони України: територіально-адміністративний устрій // [ред. М. П. Парцей]. Львів: Світ, 1992. 144 с.
69. Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі. Львів: Видавн. центр ЛНУ імені І. Франка, 2000. 310 с.
70. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр. Т. 1. Доба Центральної Ради. Ужгород: Друкарня «Свобода», 1932. 437 с.
71. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр. Т. 2. Українська гетьманська держава 1918 року. Київ: Темпора, 2002. 351 с.
72. Доценко О. Літопис Української Революції: Матеріали і документи до історії української революції 1917–1923. Київ – Львів, 1923. Т. 2. Кн .4. 364 с.
73. Дубрава О. Формування державних кордонів України (1917–1925 рр.): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук. 07.00.02 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжнар. відносин. Київ, 1996. 24 с.
74. Енциклопедія українознавства: Загальна частина / [за ред. Бессонова В. Ф.]. Т. 1. Київ: Ін-т української археографії АН України, 1994. 400 с.
75. Єремійв М. За лаштунками Центральної Ради // Український історик. 1968. № 1-4. С. 119-128.
76. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України // [ред. Я. Грицак, О. Романів]. Львів: Вид-во Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1992. 230 с.
77. Завада І. Ризький договір і Україна. Київ: Вид. центр «Просвіта», 2000. 204 с.
78. История Великой Октябрьской социалистической революции / [отв. ред. П. Н. Соболев]. Москва: Наука, 1967. 671 с.

79. Із історії ставлення більшовиків до Центральної Ради // Літопис революції. 1928. № 4. С. 158-168.
80. Історія України: нове бачення: у 2-х т. / [під ред. В. А. Смолія]. Т. 2. Київ: Україна, 1996. 494 с.
81. Історія українського війська (1917–1995) / Гриневич В., Гриневич Л., Якимович Б. та ін. Львів: Світ, 1996. 840 с.
82. Капелюшний В. П. Здобута і втрачена незалежність. Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). Київ, 2003. 608 с.
83. Коммунистическая партия – вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР / [под ред. Ю. Кондуфора]. Київ: Госполитиздат УССР, 1962. 454 с.
84. Кононенко К. Україна і Росія: соціально-економічні підстави української національної ідеї. 1917–1960. Мюнхен, 1965. 536 с.
85. Копиленко М., Копиленко О. Зовнішня політика Центральної Ради // Політика і час. 1992. № 11-12. С. 68-72.
86. Копиленко О. «Українська ідея» М. Грушевського: історія і сучасність. Київ: Либідь, 1991. 184 с.
87. Копиленко О. Л. «Сто днів» Центральної Ради. Київ: Україна, 1992. 204 с.
88. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917–1920. Київ: Либідь, 1997. 208 с.
89. Кордуба М. Територія і населення України. Відень, 1918. 24 с.
90. Кульчицький С. Проблеми кордону між Україною і Польщею в радянській політиці 1919–1921 рр. // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Київ: Либідь, 1993. 358 с.
91. Кульчицький С. В. Центральна Рада. Утворення УНР // Український історичний журнал. 1992. № 5. С. 71-88.
92. Кульчицький С. В. Центральна Рада. Утворення УНР // Український історичний журнал. 1992. № 6. С. 73-84.

93. Лапчинский Г. Перший період Радянської влади на Україні: ЕВКУ та Народний Секретаріат // Літопис революції. 1928. № 1. С. 160-175.
94. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. В 2-х т. Т. I. Львів, 1928. 288 с.
95. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського націоналізму. Відень, 1926. 315 с.
96. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. У 2 т. Київ: Основи, 1994. Т.1. 554 с.
97. Литвин В. М. Україна: доба війн і революцій (1914–1920 рр.). Київ: Альтернативи, 2003. 488 с.
98. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. 368 с.
99. Лихолат А. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине. Москва: Госполитиздат, 1949. 215 с.
100. Ложкін В. «...Кричимо й простягаємо свої мозолясті руки до рідної України» / З історії встановлення кордонів з ХХ ст. // Пам'ятки України. 1991. № 2. С. 11-15.
101. Лозовий В. С. Внутрішня та зовнішня політика Директорії УНР: Кам'янецька доба. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. 224 с.
102. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. Прага: Вид-во «Прометей», 1942. Т. 1. 212 с.
103. Мала енциклопедія етнодержавознавства / [Ю. І. Римаренко та ін.] Київ: Довіра: Генеза, 1996. 942 с.
104. Мартос Б. М. С. Грушевський, яким я його знав // Український історик. 1966. Ч. 1-2. С. 12-24.
105. Мартос Б. Перші кроки Центральної Ради // Український історик. 1973. № 3-4. С. 45-54.
106. Марчук П. Українсько-московська війна (1917–1919). Торонто, 1957. 351 с.
107. Мироненко О. Світоч української державності: Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. Київ: Либідь, 1995. 328 с.

108. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань. 1917–1918. Львів: Каменяр, 1994. 499 с.
109. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. Київ: Український письменник, 1993. 413 с.
110. Нариси з історії дипломатії України / [під ред. В. А. Смолія]. Київ: Україна, 2001. 736 с.
111. Нежинский Л. Н. Внешняя политика Советского государства в 1917–1921 годах / Курс на «мировую революцию» или на мирное сосуществование? // История СССР. 1991. № 6. С. 3-27.
112. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. (історико-генетичний аналіз). Київ: Манускрипт, 1995. 262 с.
113. Пиріг Р. Перші кроки української радянської дипломатії // Політика і час. 1992. № 1. С. 15-19.
114. Победа Советской власти на Украине / [Короливский С., Рубач М., Супруненко Н. та інші]. Київ: Наукова думка, 1967. 356 с.
115. Політична історія України. ХХ століття. У 6 т. / [редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін.] Київ: Генеза. Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / [В. Ф. Солдатенко (кер.), В. Ф. Верстюк]. 2003. Т. 2. 488 с.
116. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Київ: Либідь, 1992. Т. 2. 608 с.
117. Потульницький В. Історія української політології. Київ: Либідь, 1992. 345 с.
118. Премислер І. До історії зовнішньої політики Центральної Ради // Архів Радянської України. 1932. № 1-2. С. 34-44.
119. Проблеми історії національного руху на Україні (до 1917 р.): тези доповідей // Друга Всеукраїнська науково-теоретична конференція. Київ – Миколаїв, 1992. 332 с.
120. Річицький А. Центральна Рада від лютого до жовтня. Харків: б/в, 1930. 213 с.
121. Романчук О. Ультиматум. К.: Знання, 1990. 64 с.

122. Рубач М. До історії утворення Генерального секретаріату // Архівна справа. 1927. С. 24-35.
123. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ: Альтернативи, 1999. 320 с.
124. Садовський В. Центральна Рада та її роля у відновленні української державності // Сучасність. 1977. С. 25-32.
125. Сергійчук В. І. Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-є, допов. Київ: Сергійчук М. І., 2008. 558 с.
126. Сергійчук В. І. Українська дипломатія й утвердження державних кордонів 1917–1920 рр. // Дипломатична акад. України. Науковий вісник. Київ, 1998. Вип. 1. С. 58-62.
127. Сергійчук В. Хто не хотів волі Україні / Відносини між Україною і Росією в 1918 році // Молодь України. 1992. 2 квітня.
128. Симоненко Р. Г. Імперіалістична політика США щодо України в 1917–1918 рр. Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. 304 с.
129. Скрипник М. Історія пролетарської революції на Вкраїні. Харків: б/в, 1923.
130. Скрипник М. Про кордони УСРР // Статті і промови. Харків: б/в, 1929. Т. II. Ч. I. С. 315-330.
131. Солдатенко В. Внесок М. С. Грушевського в концепцію української революції // Український історичний журнал. 1996. № 5. С. 3-27.
132. Солдатенко В. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 р.р.). Київ: Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 1997. 412 с.
133. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. Київ: Либідь, 1999. 973 с.
134. Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. США: Хутір діда Петра, 1973. 378 с.
135. Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). Скрантон : б/ в, 1958. Т. 2. 223 с.

136. Стахів М. Україна проти більшовиків. Тернопіль, 1992. 246 с.
137. Супруненко Н. И. Очерки истории гражданской войны и иностранной интервенции на Украине (1918–1920 гг.). Москва: Наука, 1960. 455 с.
138. Троцкий Л. Д. К истории русской революции. Москва: Изд. политической литературы, 1990. 447 с.
139. Українська революція і державність / Т. А. Бевз [та ін.]. Київ: Парламентське вид-во, 1998. 247 с.
140. Українська РСР в період громадянської війни. 1917–1920 рр. в 3-х т. / [за ред. Ю. Кондуфора] Київ: Політвидав. України, 1968. Т. 2: Листопад 1918 – грудень 1919 р. 369 с.
141. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / О. М. Мироненко, Ю. І. Римаренко, І. Б. Усенко; [ред. О. М. Мироненко]. Київ: Либідь, 1997. 560 с.
142. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / [В. Ф. Солдатенко (керівник)]. Київ: Парламентське вид-во, 2007. 576 с.
143. Українці. Східна діаспора: Атлас / [за ред. А. Пономарева]. Київ: Мапа ЛТД. 1992. 24 с.
144. Уряди України у ХХ ст. / [ред. рада: А. К. Кінах (гол.) та ін.] Київ: Наук. думка, 2001. 607 с.
145. Устинов В. М., Наумов Е. Н. Документы Гуверовского архива (США) о гражданской войне в СССР (1918–1919 гг.) // Отечественные архивы. 1992. № 1. С. 58-76.
146. Феденко П. Український рух у ХХ столітті. Лондон: Наше слово, 1959. 269 с.
147. Хміль І. В. На шляху відродження української державності (Український національний конгрес-з'їзд 6-8 квітня 1917 р.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 1994. 62 с.
148. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. Відень, 1921–1922. Т. 1. 152 с.

149. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. Відень, 1921–1922. Т. 2. 204 с.
150. Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради) // Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. (у двох частинах) / [В. А. Смолій (ред.)]. Київ: Інститут історії України НАН України, 1997. Ч. 1. 234 с.; Ч. 2. 409 с.
151. Центральна Рада на тлі української революції: науково-теоретичні читання (Інститут історії України НАН України, 16 березня 1995 р.) / [В. Ф. Верстюк (ред.)]. Київ: Інститут історії України НАН України, 1996. 131 с.
152. Шевчук В. П., Тараненко М. Г. Історія української державності. Київ: Либідь, 1999. 291 с.
153. Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі. 1918–1939. Торонто: б/в, 1965. 280 с.
154. Шелухін С. Лист до С.Петлюри. Ризький договір. Париж: б/в, 1942. Ч. 2. 278 с.
155. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правничому аспекті. Мюнхен: Український вільний університет, 1971. 402 с.
156. Яковлів А. Основи Конституції УНР // Розбудова держави. 1992. №. 5. С. 35.
157. Яневський Д. Б. Українська Центральна Рада: перші кроки до новітньої національної державності (березень–листопад 1917 р.) // Минуле України: відновлені сторінки. Київ: Інститут історії України НАН України, 1991. С. 5-25.
158. Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки. Київ: Дух і літера, 2003. 767 с.